

Dla historii Polski i Europy środkowej pierwszy i kolejne rozbiory Rzeczypospolitej Obojga Narodów są ważnymi tematami, które do dziś wywołują emocje. Najwięcej pytań o przyczyny, a zwłaszcza o to, kto zawinił stawia się w odniesieniu do pierwszego rozbioru. Jak to się stało, że jedno z największych państw Europy XVIII w. tak łatwo padło łupem sąsiadów? Czy winna była sama Rzeczpospolita, która nie była w stanie obronić się przed sąsiadami? Czy może potężni sąsiedzi jej kosztem postanowili zaspokoić swoje apetyty i zrealizować własne interesy?

Historycy nie stawiają pytań o winę, ale już od XIX w. interesują się przyczynami i okolicznościami podjęcia decyzji o rozbiorze. Pierwszymi, którzy u schyłku XIX w. udzielili odpowiedzi byli badacze z Francji i Austrii. Nie mieli oni jednak możliwości skorzystania ani z dokumentów rosyjskich, ani pruskich, które odsłaniały kulisy rozbioru, gdyż archiwa rządowe w obu tych krajach nie były jeszcze w pełni dostępne dla historyków. Mimo tego badacze ci stworzyli przekonującą narrację, która do dziś zadowala wielu historyków zajmujących się XVIII w. i przeniknęła do dyskursu popularnego. W największym skrócie wskazuje ona, że głównym pomysłodawcą i motorem działania były Prusy. Rosja zaś w osobie carycy Katarzyny II zmuszona przez króla Prus Fryderyka II niechętnie wzięła udział w rozbiorze. Polska historiografia włączyła się w nurt dyskusji na temat rozbiorów późno, bo dopiero po odzyskaniu przez Rzeczpospolitą niepodległości po zaborach. I przyjęła jako obowiązujące wyjaśnienie pruskie inspiracje rozbiorowe.

W niniejszym projekcie chciałabym powrócić do badania pierwszego rozbioru, gdyż w tej chwili istnieją możliwości badania źródeł pochodzących z archiwów wszystkich trzech mocarstw rozbiorowych. Natomiast rozwój metod analizy historycznej, przy wykorzystaniu sposobów badania zapożyczonych z innych dziedzin humanistyki pozwala stawiać nowe pytania badawcze prowadzące do lepszego zrozumienia procesu dziejowego i w konsekwencji bardziej precyzyjnego opisu wydarzeń z kluczowych dla pierwszego rozbioru lat 1768-1772.

Ponieważ dotychczasowa historiografia wskazała na Prusy Fryderyka II, jako na głównego sprawcę rozbioru w swoim projekcie wychodzę od badania polityki Berlina. Interesuje mnie, czy król Fryderyk II prowadził w sprawach polskich politykę samodzielną, czy podporządkował się interesom rosyjskiego sojusznika. Chcę zbadać, jakie sprawy dotyczące Rzeczypospolitej interesowały oba dwory sojusznicze, jak wymieniały się informacjami, jakimi danymi dysponowały podejmując ważne decyzje polityczne. Oprócz źródeł rosyjskich pruska korespondencja dyplomatyczna napływająca do Berlina od ambasadora rezydującego w Petersburgu jest także znakomitym źródłem do badania polityki rosyjskiej. Dlatego przez jej pryzmat chcę spojrzeć na poczynania carycy Katarzyny II. Prusy były najbliższym politycznym współpracownikiem Rosji, a ich dyplomata najlepiej poinformowanym przedstawicielem obcego kraju rezydującym przy rosyjskim dworze. Stąd raporty przesyłane do Berlina mają duże znaczenie dla oceny polityki rosyjskiej.

Poprzez analizę źródeł głównie o charakterze dyplomatycznym uda się ostatecznie zweryfikować tezę, którą wysunęłam w dotychczas publikowanych tekstach, że wszystkie decyzje o losach Rzeczypospolitej, w tym i o rozbiorze, były suwerennymi decyzjami Petersburga. Chcę opisać także motywy podjęcia przez Katarzynę II i jej doradców decyzji o rozbiorze, decyzji która wszak oznaczała dla Rosji przejściową utratę wyłącznej kontroli nad Rzeczpospolitą poprzez dopuszczenie do rozstrzygnięcia o sprawach polskich Prus, a potem także Austrii. Warto zatem zastanowić się, czy była to decyzja racjonalna, czy może była konsekwencją złudzenia, że Rzeczpospolita wymyka się spod rosyjskiej dominacji, co z kolei mogło prowadzić do zagrożenia dotychczasowej pozycji Rosji jako mocarstwa na arenie międzynarodowej. Nowe spojrzenie na pierwszy rozbiór jest dziś nie tylko potrzebne, ale i możliwe. Mój projekt jest próbą takiego właśnie nowego spojrzenia na problem pozornie od dawna zbadany.